

Ismet Dizdarević

NARAVI BOŠNJAKA: *IZVORNA OSOBENOST I ŠIROKA OTVORENOST*

Rezime

U toku Drugog svjetskog rata njemački fašisti su izvršili genocid nad ne-germanskim narodima, posebno nad Jevrejima. Mnogo je nevinih ljudi protjerano iz svojih domova, mnogi su fizički i psihički mučeni a veliki broj je strijeljan, obješen ili spaljen. U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu nad Bošnjacima je izvršen grozomorniji genocid. Srpski nacionalisti su nemilosrdno proganjali Bošnjake, mučili su ih u logorima i kazamatima i masovno ubijali. Planerima i izvršiocima genocida nad Bošnjacima Bošnjaci su bili "krivi" samo zato što su ostali ono što su uvijek bili i što su se, po svojim vjerskim uvjerenjima, osjećali muslimanima

U radu se analiziraju izjave i ponašanja ratnih zločinaca kojima je 1945. godine suđeno u Nirnbergu i kojima se sada sudi u Hagu. U izjavama njemačkih planera i izvršilaca genocida u usporedbi sa ponašanjima i izjavama srpskih planera i izvršilaca genocida nema razlika. Većina zločinaca ne ispoljava osjećanje krivice niti kajanja za izvršene zločine. Oni čak misle da nisu uopće krivi jer zločine koje su izvršili ne doživljavaju zločinima već "pravednim djelima". Oni su, kako izjavljuju, samo branili srpski narod od "napada i progona Turaka". Moguće je očekivati oprostaj samo ako se planeri i izvršioци genocida nad Bošnjacima iskreno pokaju i ako kajanje javno

iskažu i zatraže oprost. U slučajevima ispoljenog kajanja i zatraženog oprosta moguće je očekivati oprost ali za duboke usjekline genocida zaborava nema .niti je psihološki moguć

I prije naučnih istraživanja znalo se da su svome i drugom narodu pripisivana posebna karakterna svojstva. Percipirane karakterne razlike su tumačene utjecajima genetskih ili kulturalnih činilaca. Sudovi o sebi i o drugima su se donosili na temelju dužih ili kraćih iskustvenih spoznavanja ponašanja, ritualnih obreda, vjerovanja i (ili) ispoljenih mišljenja pojedinaca. Da li su pripisana svojstva vjerna stvarnim karakternim svojstvima svoga i drugog naroda? Odgovori: “Ne” i “Da” su mogući. “Ne”, jer su sudovi zasićeni pristrasnošću, frustriranošću i (ili) neznanjem. Mnogi su sudovi zasnovani i na predrasudama, stereotipima a, često, su i ishod ideoloških, sektaških ili religijskih zastranjivanja. Jesu, jer su uvjerenja o karakternim crtama ličnosti svog i drugog naroda plodovi socijalizacijom utkanih uvjerenja i dugog, tradicijom učvršćenog, emotivnog prijenosa tih uvjerenja.

Tradicionalna ispoljavanja sudova o karakternim osobinama svoga i drugog naroda su, koncem 19. stoljeća, ukazala na potrebu naučnih istraživanja. Prva psihološka istraživanja su, ustvari, pokušaj da se ova široka prisutnost određenih crta ličnosti kod jednog ili drugog naroda objasni. W. Wundt (1879), u psihološkoj literaturi poznat kao osnivač naučne psihologije, je u periodu od 1900. do 1920. godine objavio u deset tomova “Wolkerpsihologije” (Kulturna ili etnička psihologija), u kojoj je ukazao na probleme koji se ne mogu eksperimentalno istraživati ali koji su od posebne, psihosocijalne važnosti. Ovi problemi su sadržani u sintagmi “psihologija naroda”, “etnička psihologija” i “duh naroda”. W. Wundtovo isticanje da se više psihičke funkcije, ustvari mentalna struktura, mogu proučavati samo analizom sadržaja duhovnih tvorevina toga (jezika, mitova, bajki, vjerovanja, običaja, društvenog komuniciranja) ukazalo je na potrebu proučavanja osobenosti etničkih skupina, karakterističnih načina mišljenja i ponašanja naroda. I drugi mislioci i istraživači, prije i poslije W. Wundta, su govorili ili pisali o postojanju

odnosi samo na emocionalno – motivativne karakteristike i na stavove”² – sadržane su navedene odrednice karakternih osobina ličnosti.

Koliko su karakterne osobine važne u ljudskim odnosima govore i rani početak i dugotrajnost interesovanja za prirodu, tipove i način formiranja karaktera. Teofrastov opis trideset karaktera je reljefna ilustracija ranih interesovanja naših predaka za karakter. Kasniji, La Bruyerovi impresionistički opisi karaktera, također, su pokazali da se interesovanje za karakterne osobine ljudi nastavilo i u kasnijim epohama razvoja civilizacije. Osnivač psihoanalitičkog pravca S. Freud i pristalice klasične psihoanalize (Sadger, Glover i drugi) su karakterne osobine klijenata proučavali u relacijama veza između karaktera i bolesti, posebno u kontekstu otpora određenih karakternih crta ličnosti lječenju. Sigmund Freud je i tipologiju karaktera tumačio u kontekstu tumačenja razvoja libida. Da li će dijete, kada odraste, ispoljiti narcisoidni, oralni ili analni karakter zavisi od toga da li se i na kojem stadiju razvoja libida fiksirao. Neoanalitičari (E. Fromm, K. Horney), u objašnjenju formiranja karaktera, su ukazali na važnost društvenih činilaca (kulture). Kritikovali su i fiksaciju za pojedine stadije razvoja libida kao uvjete formiranja karaktera. I prezentirane tipologije karaktera su rezultirale iz percipiranih interpersonalnih odnosa i organizacije društva. E. Fromm je razlikovao produktivni i neproduktivni tip karaktera, a K. Horney je isticala povladljiv, povučen i agresivan tip karaktera.

U određivanju značenja izraza nacionalni karakter, u psihološkoj i etnopsihološkoj literaturi, naglašena je integracija individualnih karakternih crta ličnosti. Tako, naprimjer, u jednom psihološkom rječniku se ističe da je nacionalni karakter “statistički gledano, široko prisutna određena struktura crta ličnosti u nekoj populaciji, tipična za opće oblike ponašanja stanovništva”³, a u drugim se tvrdi da je nacionalni karakter “skup osobina integriranih na specifičan način, karakterističan za ličnosti i modalitete

¹ Žarko Trebjašanin: Rečnik psihologije, Beograd, 2001., str. 211.

² Boris Petz (urednik), Psihologijski rječnik, Zagreb, 1992., str. 177.

³ Dr. Dragan Krstić, Psihološki rječnik, Beograd, 1988., str. 249.

ponašanja u pojedinim nacionalnim zajednicama”⁴ Poistovjećuje se sa izrazima: “društveni karakter”⁵ “kolektivna svijest”, “grupna svijest”, “karakter naroda”, “duh naroda” i “duša naroda”, tri posljednja izraza se koriste u posebnoj grani socijalne psihologije, u etnopsihologiji.⁶ Za razliku od termina kojim se, u određivanju zajedničkog mišljenja i ponašanja većeg broja pojedinaca, uvijek naglašava uloga *svijesti*, u stručnoj literaturi se koristi i izraz *kolektivno nesvjesno*. U učenju Karla Gustava Junga o strukturi ličnosti, kolektivno nesvjesno je osobno i sa određujućim utjecajem na cjelokupno ponašanje čovjeka. Kolektivno nesvjesno u sebi sadržava spoznaje naših predaka. U mozgovima svih ljudi na našoj planeti su duboko utisnuta iskustva naših predaka i ona imaju, bez obzira na povijesne i kulturne razlike između naroda, jednaku dispozicionu važnost. Kolektivno nesvjesno sadržava u sebi preduvjete i za destruktivno i konstruktivno ljudsko ponašanje. Korijeni iracionalnog, impulsivnog i agresivnog ponašanja su sadržani u našem naslijeđu. Ali u kolektivnom naslijeđu se nalaze sva stvaralačka ostvarenja ranijih generacija, poželjni načini njihovog i osobnog življenja, sve duhovne vrijednosti ranijih epoha. U interpretaciji prirode i značenja kolektivnog nesvjesnog Bojan Jovanović ističe da “iz perspektive transpersonalne psihologije, sadržaj individualne psihe predstavlja kolektivno arhaisko psihičko naslijeđe. Ispoljavajući se u univerzalnim simbolima i arhetipovima, kolektivno nesvjesno, kako je isticao Jung, omogućuje pojedincu da od sebe nauči znanja vezana za univerzalne tradicijske vrijednosti i arhejsko kulturno naslijeđe.

⁴ M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković, Rječnik psihologije i socijalne psihologije, Zagreb, 1977., str. 379.

⁵ David Reisman označava društveni karakter kao “manje ili više stalnu i historijski uvjetovanu organizaciju individualnih težnji i zadovoljavanja “stava” kojima pojedinac prilazi svijetu i ljudima... Društveni karakter je onaj dio “karaktera” koji je zajednički značajnim društvenim grupama i koji je, kako ga većina savremenih učenjaka definira, proizvod iskustva tih grupa. Pojam društvenog dozvoljava nam da govorimo o karakteristikama različitih klasa, grupa, oblasti i naroda.” (M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković: Rječnik sociologije i socijalne psihologije, Zagreb, 1977. str. 131.)

⁶ Etnopsihologija je “granična disciplina između etnologije i psihologije”, koja proučava psihološke karakteristike i ponašanja ljudi u različitim kulturama i etničkim zajednicama”. (Žarko Trebjašanin, Rečnik psihologije, Beograd, 2001., str. 124.)

Poniranje do dubokih slojeva individualne psihe dostupnim čine arhajske poruke utisnute u temeljne oblike kolektivnog kulturnog iskustva. Svojevrsnom arheologijom nesvjesnog uspijevamo, dakle, da saznamo ono što znamo ali što do tada nismo znali da znamo.⁷

U etnopsihološkom tumačenju “duše naroda”, odnosno “duha naroda”, vidljivi su uplivi oba shvatanja. Vidljiva je, ustvari, uzajamna povezanost i sklad između individualnog i nacionalnog karaktera. Nacionalni karakter (društveni karakter, kolektivna svijest) jeste “zbir” individualnih karaktera, osobenih svijesti, ali je istovremeno i struktura koja *nadilazi* svijest pojedinaca. Koji činioци imaju presudnu ulogu u procesu formiranja mišljenja i ponašanja koji se mogu svesti pod pojam nacionalnog karaktera? U etnopsihologiji se ukazuje na moguće utjecaje hereditnih, geografskih i kulturno-povijesnih činilaca. Priznaje se mogući utjecaj svakog od ovih činilaca, ali se ukazuje i na neprihvatljivost naglašavanja presudnog utjecaja samo jednog od tih faktora. Parcijalni pristup ne dovodi do potpunog razumijevanja, ali omogućava dublje razumijevanje koliki je i kakav udio u genezi nacionalnog karaktera genetskog, geografskog ili povijesno-kulturalnog faktora. Tako, naprimjer, sociološka teorija Emila Durkheima ukazuje na važnost utjecaja kulture. Emil Durkheim tvrdi da način mišljenja i ponašanja pojedinaca određuje ono što je sadržano o načinima doživljavanja i reagiranja u pisanim i nepisanim pravilima socijalne zajednice kojoj pojedinac pripada. Kultura (posebno običaji, religija, moral, jezik, pravo itd.) oblikuje svijest pojedinca u skladu sa dominirajućim standardima koji u toj kulturi vladaju. Jovan Cvijić je, naprotiv, antropogeografske faktore u procesu formiranja psihičkih osobina koje su jedan narod činile drugačijim od drugog tretirao presudnim. U svojim istraživanjima prikupio je dosta korisnih informacija o običajima, načinima mišljenja i načinima društvenog življenja naroda Balkanskog poluotoka, ali je zbog izrazite pristrasnosti u veličanju duhovnih vrijednosti srpskog naroda prezentirao pogrešne zaključke o drugim narodima, posebno o “bosanskim muhamedancima”. Pogrešno oslovljavanje *autohtonog narodu* Bosne i Hercegovine, Bošnjaka,

⁷ Bojan Jovanović (priređivač), Etnopsihologija danas, Beograd, 1991., str. 9.

Nazivi Bošnjaka: korijeni i ispoljavanje osobitosti

O osobitosti mentaliteta Bošnjaka govore i povijesne kulturne spoznaje. Govore i spoznaje sadržane i u socijalnoj psihologiji (posebno u etnopsihologiji) i u psihologiji ličnosti. U prethodnim raspravama je ukazano na njih. Ustvari, prezentirana su shvatanja, naučno i (ili) iskustveno verificirana, o razlikama između individualnog i nacionalnog karaktera, individualne i kolektivne svijesti, o utjecaju genetskih, geografskih i povijesno-kulturnih faktora u genezi osjećanja pripadnosti svom narodu. Govoreno je i o potrebi uvažavanja izraza “duša naroda” koji se, u etnopsihologiji upotrebljava, ali ne i u nekim psihološkim pravcima (naprimjer, u bihevizizmu). Od pristalica bihevizizma i nije moguće očekivati prihvaćanje izraza koji asociraju na unutrašnji psihički život čovjeka, jer u njihovim shvatanjima ni svjesni procesi ne mogu biti predmet naučnog proučavanja. U psihologiji se, kako je istaknuto, upotrebljavaju termini koji sadržavaju značenja vrlo srodna značenju “duša naroda” ili “duh naroda”. To su: kolektivna svijest, društvena svijest i grupna svijest.

Svi izrazi o kojima je bilo riječi govore o crtama ličnosti pojedinaca i one su, u strukturama raznih pojedinaca, oblikovane na način koji je svojstven svakoj ličnosti ponaosob.

One čine karakter pojedinca. Svojerodan sklop individualnih karaktera obrazuje nacionalni karakter. Ponovo se reaktivira sve što je izrečeno o prirodi i genezi karaktera, jer sve što je **općenito izrečeno** o karakteru pojedincu i karakteru naroda (duh naroda) važi za karakter Bošnjaka i bošnjačkog naroda. Objašnjenje osobitosti *karakterologije Bošnjaka* podrazumijeva primjenu spoznaja karakterologije kao nauke o karakterima (o motivacionim, emocionalnim i socijalnim crtama ličnosti) i primjenu naučnih i iskustvenih spoznaja do kojih se došlo *isključivim istraživanjima mentaliteta Bošnjaka*. S obzirom na to da je u prethodnim razmatranjima bilo dosta govora o općenitim karakterološkim spoznajama, ovaj dio rasprave će se ograničiti samo na psihološko tumačenje istina i neistina koje su izrečene i koje se i danas izriču o karakternoj strukturi, odnosno mentalitetu, Bošnjaka i bošnjačkog naroda u cjelini.

Bosne i Hercegovine u etničkom smislu bili Bošnjaci. Do raslojavanja je došlo tek polovinom 19. vijeka kada Bošnjaci pravoslavne, odnosno Bošnjaci katoličke vjeroispovijesti se nacionalno poistovjećuju sa Srbima ili Hrvatima. I ovaj proces, u psihološkom tumačenju, ukazuje na razlike i to ne samo u ideološkim shvatanjima, već i o razlikama u **naravi**.

Od toga vremena, u početku slabo, a kasnije sve jače i izrazitije, zapažaju se osporavanja nacionalnog individualiteta bošnjačkog naroda. U dvije poznate studije: karakterološka (Vladimir Dvorniković) i etnopsihološka (Jovan Cvijić) ne negira nacionalni individualitet Bošnjaka i njihovu mentalnu osobenost. Tako, naprimjer, Jovan Cvijić, u opisu crta ličnosti “muhamedanske vlastele i muhamedanskih seljaka”, projektuje vlastito uvjerenje o vrijednosti onoga što su ostavili (to su vrijednosti koje on smatra svojstveni Srbima) i nevrijednostima koje su dobili prelaskom na islam. On ističe da ga je kod “dinarskih muhamedanaca”¹⁰ često iznenađivao “stupanj neznaštva, krajnjeg neznaštva, duhovna tromost, nekritičnost i naivnost”, da su u stanju da “satima nepomično sjede, da ništa ne rade i ne misle, pušeci na dugačkom čibuku ili nargilama, sanjareći i slušajući žuborenje tekuće vode” i da se kroz “kuranske propise i učenja i kroz truhlo tursko gospodstvo probijaju i osjećaju one živahne dinarske crte” Ali nije mogao zanemariti i **plemenite** crte ličnosti “dinarskih muhamedanaca” (ustvari Bošnjaka). Po “gostoljubivosti, srdašnosti i ljubaznosti ne samo da ne izostaju od hrišćana nego ih, uopće uzevši, nadmašuju, i to je osobina muhamedanske vlastele i seljaka. Goste bi na dlanu nosio; krvi bi mu utočio. Ni siromašniji neće primiti novčanu nagradu. Nema stvari, izgleda, koju gostu i prijatelju neće moći izvršiti. Nastupima lahkoumne ljubaznosti i velikodušnosti često idu u popuštanju i odobravanju dalje nego što treba ići i daju najkrupnija obećanja iz zahvalnosti za najbeznačajnije poklone.”¹¹

¹⁰ Jovan Cvijić/Ivo Andrić, O balkanskim psihičkim tipovima, Beograd, 1988., str. 57.

¹¹ Isto. str. 59.

otvorenost u prihvatanju novog ali i opravdano čuvanje svojih ustaljenih, lijepih i korisnih običaja. Izrazita netrepeljivost i gnjevno kritiziranje opravdanih mišljenja dr. Muhameda Filipovića, u vremenima kada se pojavila njegova studija o bosanskom duhu u književnosti, nije nimalo slučajna pojava. Ona je izraz spoznaje onih koji su osporavali osobitost “bošnjačke duše”, ustvari izraz njihovog straha od **duhovne snage** koja se u tom izrazu nalazila. Kasniji oružani pokušaj je samo drugačije nastojanje nosilaca netolerancije, nasilja i dogmatizma da se zaustavi tok izrazitijeg ♦ ispoljavanja unutrašnjih, **duhovnih vrijednosti Bošnjaka**.

Abstract

During World War II, German fascists committed genocide against non-Germanic peoples, particularly the Jews. Many innocent people were driven from their homes, many were physically and mentally tortured, and large numbers were shot, hanged or burned to death. During the war of aggression against Bosnia and Herzegovina, a more appalling genocide was committed against the Bosniacs. Serb nationalists relentlessly persecuted the Bosniacs, tortured them in camps and prisons, and killed large numbers of them. To those who planned and carried out this genocide, the Bosniacs were “guilty” simply by virtue of the fact that they had always been Bosniacs .and that they were Muslims by religious conviction

This paper analyzes the statements and conduct of the war criminals tried in Nuremberg in 1945 and those being tried in The Hague. There is no difference between the statements of the Germans who planned and executed genocide as compared with the conduct and statements of the Serbs who planned and carried out genocide. The majority of the perpetrators express no sense of guilt or remorse for their crimes. They even believe that they are not to blame at all for the atrocities they committed, since they do not see them as crimes but as “acts of justice.” As they put it, they were merely protecting the Serbian nation from “attack and persecution by the Turks.” Forgiveness is to be expected only if those who planned and perpetrated genocide against the Bosniacs are sincerely repentant, and express their remorse in public, asking for forgiveness. In cases where they do so, forgiveness can be expected, but it is psychologically impossible to forget .the deep wound of genocide